



**ГОРАК**  
**Віта Валерііна**  
канд. іст. наук,  
завідувач сектору  
аналітичної інформації  
ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського  
(м. Київ)

**ПРОФЕСОР Ф.І. ЛОМІНСЬКИЙ (1856–1927) – ЗАСНОВНИК  
ГІСТОФІЗІОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ  
МЕДИЦИНИ**

*Наукова розвідка розкриває наукову, організаційну та педагогічну діяльність відомого вітчизняного вченого-гістолога, багатолітнього професора кафедри гістології і ембріології Університету Св. Володимира і Київського медичного інституту – Ф.І. Ломінського. Обґрунтовано його внесок у заснування сучасного гістофізіологічного напрямку гістології.*

**Ключові слова:** гістологія, ембріологія, університет св. Володимира, Київський медичний інститут, Ф.І. Ломиковський.

*Статья раскрывает научную, организационную и педагогическую деятельность известного отечественного ученого-гистолога, многолетнего профессора кафедры гистологии и эмбриологии Университета Св. Владимира и Киевского медицинского института - Ф.И. Ломинского. Обоснован его вклад в основание современного гистофизиологического направления гистологии.*

**Ключевые слова:** гистология, эмбриология, университет св. Владимира, Киевский медицинский институт, Ф.И. Ломиковский.

*The scientific paper exposes scientific, organizational and pedagogical activity of F.I. Lomynskyi, the well-known scientist-histologist of our country, professor of histology and embryology departments under St. Volodymyr University and Kyiv Medical Institute. His contribution to foundation of modern histophysiological school in histology is grounded.*

**Keywords:** histology, embryology, St. Volodymyr`s University, Kyiv Medical Institute, F.I. Lomykovskyi.

**Поставка проблеми.** В останні роки збільшується кількість наукових розвідок у галузі історії науки й техніки, які розкривають внесок окремих постатей, представників різних наукових інституцій у розвиток наукової думки. Вивчаючи історію становлення і розвитку гістології в Україні, не можна оминати постать відомого вітчизняного ученого, яскравого представника першої київської гістологічної школи Ф.І. Ломінського, який протягом багатьох років очолював кафедри гістології та ембріології Університету Св. Володимира та Київського медичного інституту, сприяв покращенню їх матеріально-технічного рівня, активно здійснював галузеві фундаментальні дослідження.

*Мета дослідження* – висвітлити основні напрями педагогічної діяльності та науково-організаційної роботи професора Ф.І. Ломінського. Для реалізації мети були поставлені такі завдання:

- 1) розкрити основні аспекти наукової, організаційної та педагогічної діяльності вченого;
- 2) обґрунтувати внесок Ф.І. Ломінського у заснування гістофізіологічного напрямку гістології.

**Ступінь наукової розробки.** Професійна діяльність Ф.І. Ломінського не знайшла свого широкого відображення в літературних джерелах. Педагогічна та наукова робота вченого більш ґрунтовно висвітлена у працях його учня – О.Г. Черняхівського [13] та дослідника історії медицини Ю.Н. Квітницького-Рижова [7; 8]. Окремі згадки про І.Ф. Ломінського містяться у наукових розвідках М.П. Бойчака [1], Ю.Г. Віленського [2], В.В. Галах [9], В.Ф. Москаленко, Я. В. Цехмістер, І. М. Полякової [12]. Цінний науковий матеріал із цієї проблеми зберігається у Державному архіві м. Києва. Комплексне дослідження життєвого шляху і творчої діяльності вченого-гістолога у сучасній історіографії відсутнє.

**Виклад основного матеріалу.** Федір Іванович Ломінський народився 20 січня 1856 р. у Києві в сім'ї вчителя. Середню освіту здобув у 2 Київській гімназії. Після її закінчення, у 1876 р. вступив на медичний факультет Університету Св. Володимира. У студентські роки майбутній учений

опублікував працю «До питання про поділ нервових клітин» («Исследовать путем опыта у взрослых животных и, кроме того, у зародыша – могут ли размножаться нервные клетки делением?») (1882), за яку отримав золоту медаль [7; 13].

Після закінчення університету Ф.І. Ломінський (з листопада 1883 р., по листопад 1884 р.) був стипендіатом для підготовки до професорського звання на кафедрі гістології, однак дисертаційне дослідження підготував поза кафедрою, під час служби у Київському військовому шпиталі [7].

Із 1882 по 1885 рр. Ф.І. Ломінський займався практичною діяльністю на посаді молодшого лікаря Кам'янець-Подільської губернської лікарні. Потім протягом року він навчався у Військово-медичній академії. Після її закінчення вчений успішно склав екзамени на ступінь доктора медицини. У 1890–1891 р. Ф.І. Ломінський проходив службу у Київському військовому шпиталі. Спочатку він був призначений молодшим лікарем 30-го Драгунського Інгерманладського полку (з 10 липня 1890 р. по 1 січня 1891 р.), а 14 січня 1891 р. переведений на службу в 130-й Херсонський піхотний полк. У цей час учений систематично виступав перед колегами з важливими доповідями. Зокрема, у 1890 р. презентував повідомлення про коливання температури тіла у хворих на туберкульоз та розповів про лікування цього захворювання способом Коха. На засіданні Товариства Київських лікарів 1 лютого 1891 р. Ф.І. Ломінський ознайомив присутніх з результатами лікування легеневого туберкульозу вищезгаданим способом [1, 146–147].

6 квітня 1891 р. під час засідання Товариства Київських лікарів учений представив матеріали своєї дисертації, звернув увагу на її практичне і теоретичне значення для епідеміології, продемонстрував при цьому відповідні препарати. Публічний захист дисертації Ф.І. Ломінського «О паразитизме некоторых болезнетворных микробов на растениях» відбувся у Університеті Св. Володимира в березні 1891 р. Офіційними опонентами були відомі учені – П.І. Перемежко, В.В. Підвисоцький та О.Д. Павловський [1, 146–147; 3; 7; 13].

Дисертаційне дослідження, за оцінками фахівців, мало теоретичне і практичне значення, оскільки у ньому розкривалася можливість паразитизму хвороботворних бактерій на рослинах [3, 10]. За результатами експериментальних досліджень Ф.І. Ломінський визначив, що штами бактерій (використовував збудники сибірки, черевного тифу та стафілококу) розвиваються та уражають різні тканини і органи рослин [10; 3, 18]. Він зробив 15 важливих висновків, щодо цього питання. Окрім іншого, Ф.І. Ломінський довів, що уражений бактеріями ґрунт впливає на ріст і розвиток рослин, в тому числі і вищих. Результати його дослідження у галузі фітопатології обговорювалися та використовувалися іншими ученими [4; 7, 99; 10].

У 1891 р. вчений розпочав працювати помічником прозектора на кафедрі гістології Університету Св. Володимира, і саме з цього часу розпочалася його активна наукова і педагогічна діяльність. Через рік його було призначено прозектором кафедри гістології й ембріології, а з 1896 р. – приват-доцентом. Перед початком роботи на цих посадах Ф.І. Ломінський деякий час працював на кафедрі загальної патології під керівництвом професорів Н.А. Хржонщевського та В.В. Підвисоцького [8; 9; 12].

Формування Ф.І. Ломінського як ученого відбулося під впливом його колег, з якими він підтримував тісні дружні зв'язки – відомого патолога В.В. Підвисоцького та І.І. Судакевича. Неабиякий вплив на становлення Ф.І. Ломінського здійснив його вчитель та наставник – П.І. Перемежко. Окремі напрями наукових зацікавлень виникли у Ф.І. Ломінського після роботи під керівництвом Н.А. Хржонщевського [8; 9].

Оскільки матеріально-технічне оснащення кафедри було не на належному рівні, за завданням керівництва Ф.І. Ломінський розпочав укомплектовувати кафедру гістології та ембріології наочними засобами. Завдяки його старанням гістологічна лабораторія розвинулася, збільшилася кількість мікроскопів, колекцій препаратів для лекцій і практичних вправ студентів [9; 13, 192–195]. Ф.І. Ломінський запровадив курс гістології

органів чуття, ембріології, виготовив велику кількість власноручно зроблених мікропрепаратів для цих предметів [13].

Асистентами та помічниками прозектора на кафедрі гістології та ембріології, під керівництвом Ф.І. Ломінського у свій час працювали визнані в майбутньому вчені – О.В. Леонтович та О.Г. Черняхівський. Багато часу О.В. Леонтович присвятив праці з мікроскопом. На кафедрі гістології він зацікавився й зайнявся вивченням та вдосконаленням методу фарбування нервової тканини метиленовою синькою і досяг, за допомогою цієї техніки, значних успіхів. Проте згодом О.В. Леонтович перейшов працювати на кафедру фізіологічної хімії під керівництвом професора С.І. Чир'єва [8; 9].

Після О.В. Леонтовича, у 1896 р., помічником прозектора на кафедрі гістології працював О.Г. Черняхівський, який потім протягом багатьох років (1906–1918) перебував на посаді прозектора, а згодом був обраний професором кафедри гістології та ембріології Київського медичного інституту (1921–1929) [9, 56–69].

Із 1906 р. Ф.І. Ломінського був обраний професором кафедри гістології та ембріології Університету Св. Володимира. За цей час кафедра модернізувалася й розширилась, було придбано багато мікроскопів, колекцію ембріологічних моделей та муляжів, модерний епідіаскоп, до якого вчений власноручно виготовив низку діапозитивів [9; 13]. На практичних заняттях використовувалися готові мікропрепарати з анатомічної будови органів людини. У цей період Ф.І. Ломінський започаткував новий навчальний курс – «Мікроскопічна техніка». Незабаром у лабораторії з'явилися покращені цейсівські мікроскопи, освітлювальні прилади до них, апарати для мікрофотографування, сучасні мікротоми тощо. Завдяки старанням нового завідувача гістологічна лабораторія піднялася до рівня європейських кафедр [9; 13]. Покращення матеріально-технічної бази кафедри сприяло активізації навчально-методичної роботи. Окрім науково-педагогічної роботи, професор Ф.І. Ломінський налагоджував співпрацю із провідними гістологічними

лабораторіями світу, які він відвідав під час наукових закордонних мандрівок – у 1908–1912 рр. [8, 97].

За період із 1882 по 1913 рр. Ф.І. Ломінський опублікував 16 важливих наукових праць у галузі гістології та практичної медицини [7; 9; 13]. Основна частина наукового доробку вченого присвячена гістолого- морфологічним питанням, проте існують публікації з мікроскопічної техніки, патологічної анатомії, бактеорології (фітопатології) [7; 13].

Учень та послідовник Ф.І. Ломінського професор О.Г. Черняхівський про свого вчителя зазначив, що він «був гарний керівник, старший товариш, друг, готовий раз у раз допомогти порадою в роботі й розв'язати якесь незрозуміле питання, не здатний ні до якої несправедливості. Вимоги його були завжди розумні та обґрунтовані» [13, 192–193]. У своїх спогадах, О.Г. Черняхівський також писав, що Ф.І. Ломінський до студентів був вимогливим, проте справедливим, користувався їхньою повагою та багато часу приділяв роботі з ними, задля підняття їх фахового рівня [13, 194]. На користь того, що Ф.І. Ломінський був талановитим вчителем свідчить те, що у майбутньому учні вченого, серед них і О.Г. Черняхівський, стали відомими гістологами, які на належному рівні продовжили багатолітню справу свого вчителя: розвинули гістофізіологічний напрям науки про тканини. Крім того, його віддана праця своїй справі та спроби зробити доступнішим розуміння навчальних дисциплін, шляхом власноручно зроблених наочних засобів, сприяли підвищенню якості навчання.

Після відкриття Київського медичного інституту, у 1921–1924 рр. Ф.І. Ломінський працював на посаді професора кафедри гістології російської лектури Київського медичного інституту. У структурі цієї кафедри, окрім професора, перебував його асистент та один лаборант [5; 6; 13]. Також при кафедрі існували лабораторія, музей препаратів, бібліотека. У 1922–1923 навчальному році учений тривалий час хворів, тому професор О.Г. Черняхівський був змушений читати лекції та проводити практичні заняття на кафедрах гістології та ембріології української та російської лектури [6].

Розуміючи швидкі темпи розвитку науки, професор Ф.І. Ломінський зацікавився у свій час вивченням та вдосконаленням мікроскопічної техніки та продовжував ці експериментальні дослідження до закінчення своєї наукової роботи.

Загалом, Ф.І. Ломінський 38 років свого життя присвятив науковій та педагогічній діяльності на кафедрі гістології та ембріології Університету Св. Володимира та Київського медичного інституту, із них 18 – на посаді професора [13, 195]. Окрім науково-педагогічної, Ф.І. Ломінський активно займався організаційною діяльністю: керував роботою кафедри гістології, укомплектував її штат, матеріально-технічну базу, створив гістологічну лабораторію високого рівня.

Колеги Ф.І. Ломінського, а також низка сучасних дослідників [3; 7; 12; 13] називають його засновником сучасного гістофізіологічного напрямку гістології, підставами для цього висновку слугують фундаментальні наукові результати, які отримав учений протягом своєї науково-дослідної роботи. Ф.І. Ломінський здійснив оригінальні дослідження мікроструктури кришталика, зв'язку м'язів і сухожиль, фізіологічної дегенерації посмугованих м'язових волокон, реактивних змін екзо- та ендокринної частин підшлункової залози тощо. Особливу увагу науковців привернули його дослідження, присвячені поділу й дегенерації нервових клітин, будови та значення внутрішньоклітинних каналців (відомих пізніше як каналці Гольмгрена), які являють собою розширені ділянки ендоплазматичної сітки та деяких особливостей будови секреторних клітин підшлункової залози. Окрім того, важливими були праці вченого про метод імпрегнації тканин металами, будови кришталика тощо. Дослідники називають його засновником гістофізіологічного напрямку сучасної вітчизняної гістології [7; 12; 13]. Дослідження з цієї проблеми високо оцінював І.І. Мечников. Гістолог був не тільки талановитим педагогом, дослідником, а й організатором науки. Він був один із ініціаторів створення університетського клінічного центру, склав спеціальну докладну записку, де змалював майбутнє

лікарняного містечка, розробив проект гістологічної лабораторії, яка саме формувалася у Київському військовому шпиталі [3, с. 13].

Публікація Ф.І. Ломінського «Исследовать путем опыта у взрослых животных и, кроме того, у зародыша – могут ли размножаться нервные клетки делением?» («К вопросу о делении нервных клеток») (1882) [11] заклала початок його подальшій науково-дослідній роботі. Об'єктом дослідження у вищезгаданій праці був спинний мозок личинок тритонів та жаб, при цьому застосовувалась методика імпрегнації золотом. Учений довів, що нервові клітини личинок розмножуються поділом, а дорослі особини втрачають таку властивість [7; 11]. У роботі «К вопросу о делении нервных клеток» Ф.І. Ломінський першим в історії медицини зазначив, що нервові клітини діляться непрямим поділом (шляхом каріокінезу). Праця мала величезну наукову цікавість. Відкриття вченого цитувалося в багатьох працях провідних гістологів того часу – М. Лавдовського, Л. Ландуа та інших. У тому ж році було опубліковане дослідження із схожими висновки А. Флемінга [7; 11, 195]. Наукові результати, узагальнені в праці Ф.І. Ломінського заклали основи сучасного гістофізіологічного напрямку гістології, оскільки він першим відкрив непрямий поділ нервових клітин [7; 13].

У праці «К учению о дегенерации нервных клеток» (1884) Ф.І. Ломінський описав значення та роль лейкоцитів. Зокрема, детально розкрив феномен нейронофагії у патологічно змінених нервових клітинах. Це було перше подібне дослідження на такому глибокому рівні та, ймовірно, заклало теоретичні основи теорії фагоцитозу, яку згодом відкрив І.І. Мечников. Матеріал із цього дослідження Ф.І. Ломінського увійшов у популярний підручник «Гістологія» М. Лавдовського [7, 195; 13]. На жаль, дослідники історії медицини не дають належної оцінки здобуткам вітчизняного ученого з цих питань.

У активі Ф.І. Ломінського є також наукові роботи, які відносять до практичної медицини, оскільки були підготовлені та опубліковані коли він



працював лікарем Київського військового шпиталю: «К лечению сибирской язвы подкожными впрыскиваниями карболовой кислоты» (1888), «Результаты лечения легочного туберкулёза по методу Коха» (1891). Він вивчив також мікроскопічну будову кристалика людини, жаб і риб, а також підшлункової залози у морських свинок та котів [1; 7, 100]. Згодом, учений зацікавився вивченням м'язів та сухожиль, опублікував роботу, присвячену цьому питанню, де зробив висновок, що мікрофібрили переходять у колагенові волокна сухожилля. Остання із відомих опублікованих праць Ф.І.Ломінського була присвячена вченню про сарколіз (1913) [7, 100; 13]. Не зважаючи на те, що Ф.І. Ломінський не був автором великої кількості наукових праць, проте майже всі його дослідження мали фундаментальний характер та сприяли розвитку гістології та медицини.

В останні роки життя учений важко хворів, помер 14 грудня (за Ю.Н. Квітницьким-Рижовим – 30 листопада) 1927 р., проте його наукові здобутки у галузі гістофізіології продовжували використовуватися та розвиватися у майбутньому.

**Висновки.** Таким чином, з упевненістю можна сказати, що професор Ф.І. Ломінський – талановитий педагог, організатор науки та вчений-основоположник багатьох напрямів досліджень у гістології. Його наукова спадщина складається з низки фундаментальних праць, багато з яких не втратила своєї актуальності і зараз. Сучасники Ф.І. Ломінського по праву називали його засновником гістофізіологічного напрямку сучасної гістології. Він першим описав мітотичний поділ нейробластів під час ембріонального періоду розвитку. Досі не втратили значення його роботи, присвячені морфологічній будові нейронів під впливом хімічних речовин і механічних травм. Гістолог першим з'ясував значення та роль лейкоцитів у патологічних нервових клітинах. Цікавими були його спостереження щодо морфологічної перебудови нейронів за умов дії хімічних речовин і механічних травм, диференціювання нервових клітин вищих і нижчих хребетних у процесі ембріогенезу тощо. Усі ці

здобутки заклали основи нового напрямку досліджень в гістології – гістофізіологічного.

### Список використаних джерел

1. *Бойчак М.П.* История Киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь учебная и научная база медицинского факультета Университета Св. Владимира и Киевского медицинского института // М.П. Бойчак. – К.: Преса України, 2005. – С. 146–147.
2. *Виленский Ю. Г.* Доктор Булгаков : [монографія] / Ю.Г. Виленский. – К. :Авіцена, 2011. – 367 с.
3. *Гамалія В.М.* Розвиток мікології та фітопатології в Київському університеті у другій половині XIX століття / В.М. Гамалія // Вісник НТУ «ХП». – Харків, 2013. – № 10. – С. 15–21.
4. *Державний архів м. Києва (ДАК), ф.16.* Киевский университет св. Владимира, оп. 330, од зб. 45. О защите врачом Ломинским диссертации на степень доктора медицины. 1890 г. 40 арк.
5. *ДАК, ф. Р–352.* Київський медичний інститут, оп. 1, спр. 10. Отчёты кафедр и клиник о учебной работе за 1922–1923 г. 37 арк.
6. *Там же,* спр. 15. Отчёты кафедр и клиник о учебной работе за 1923–1924 г. 80 арк.
7. *Квитницкий-Рыжов Ю.Н.* Жизнь и деятельность украинского гистолога Ф.И. Ломинского (к 125-летию со дня рождения) / Ю.Н. Квитницкий-Рыжов // Архив анатомии, гистологии, эмбриологии. – 1980. – Т. 82. – № 4. – С. 96–101.
8. *Квитницкий-Рыжов Ю.Н.* Из истории первой Киевской гистологической школы / Ю.Н. Квитницкий-Рыжов // Архив анатомии, гистологии, эмбриологии. – 1980. – Т. 78. – №5. – С. 107–111.
9. *Коцур Н.І., Галах В.В.* Наукові студії професора Олександра Григоровича Черняхівського (1869-1939): монографія / Н.І. Коцур, В.В. Галах. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. – С. 65–69.
10. *Ломинский Ф.* О паразитизме некоторых болезнетворных микробов на растениях (Экспериментальное исследование) / Ф. Ломинский – Киев, 1890. – 78 с.
11. *Ломинский Ф.* Исследовать путем опыта у взрослых животных и, кроме того, у зародыша, могут ли размножаться нервные клетки делением / Ф. Ломинский // Университетские известия. – К., 1882. – № 3. – С. 1–32.
12. *Москаленко В.Ф.* Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів від медичного факультету Університету св. Володимира до Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, 1841–2011 / В.Ф. Москаленко, Я. В. Цехмістер, І. М. Полякова. – К., 2011. – Кн. 1: Вчені мед. факультету Університету св. Володимира – засновники вітчизняної медичної школи, 1841–1919. – С. 85–86.
13. *Черняхівський О. Ф. І.* Ломінський – як вчений, вчитель та громадський діяч / О. Черняхівський // Укр. мед. вісті. – 1928. – № 1–2. – С. 191–198.